

УДК 378.02:81'243

DOI: 10.32342/2523-4463-2019-0-16-31

І.Ю. ПІДГОРОДЕЦЬКА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовних дисциплін
Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва*

РОЛЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено розгляду лінгвокультурного аспекту міжкультурної комунікації, проблеми якої вже кілька десятиліть перебувають у колі дослідницьких інтересів вітчизняних і зарубіжних науковців. Метою нашого дослідження є з'ясування впливу лінгвістичних і культурних чинників на процес міжкультурної комунікації.

Визначено, що в процесі міжкультурного спілкування значну роль відіграють фонові лінгвокультурні знання, оскільки для досягнення порозуміння учасники повинні не тільки володіти граматиною і лексикою іноземної мови, а й знати культурний компонент значення слова, реалії чужої культури. Тому навіть лексичні одиниці на позначення загальновідомих понять потребують додаткового тлумачення і фонових культурологічних знань. З'ясовано, що зміст лексичних одиниць, які позначають однакові реалії в різних мовах, може не збігатися.

Зазначено позамовні чинники, що впливають на процес комунікації, ефективність якого залежить від умов і культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм вираження (міміки, жестів). Наголошено, що мова є визначальним маркером комунікативної поведінки. Однак успішна міжкультурна комунікація передбачає й уміння правильно інтерпретувати комунікативну поведінку представника іншомовного соціуму, а також готовність учасників спілкування сприймати відмінності їхньої комунікативної поведінки, розуміти культурну зумовленість цього явища й толерантно ставитися один до одного.

Зроблено висновок про те, що, вивчаючи іноземну мову, варто звертати увагу не лише на лінгвістичні, а й на культурні розбіжності, ознайомлюватися з правилами комунікативної поведінки в іншомовному культурному просторі. Для досягнення успіху в міжкультурній комунікації великого значення набуває лінгвокультурний компонент. Знання мовного й культурного кодів у їх взаємодії дають змогу запобігти комунікативним проблемам і конфліктам, усвідомити різноманітність бачення світу крізь призму інших мов і культур.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мова, культура, мовні й позамовні чинники, комунікативний процес, комунікативна поведінка.

Статья посвящена рассмотрению лингвокультурного аспекта межкультурной коммуникации. Определено, что в процессе межкультурного общения значительную роль играют фоновые лингвокультурные знания. Раскрыты языковые и внеязыковые факторы, которые влияют на процесс коммуникации. Установлено, что содержание лексических единиц, обозначающих одинаковые реалии в разных языках, может не совпадать. Отмечено, что язык является определяющим маркером коммуникативного поведения.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, язык, культура, языковые и внеязыковые факторы, коммуникативный процесс, коммуникативное поведение.

Входження української етнопільноти до світового економічного, політичного, освітнього простору поступово змінює національні традиції, розширює межі ділового і культурного спілкування, тому зростає потреба суспільства у фахівцях, які володіють іноземною мовою. Насамперед з'являється необхідність вербального забезпечення міжкультурної комунікації (встановлення особистих контактів, листування, ве-

дення телефонних розмов, проведення переговорів, презентацій, нарад і зборів, участь у симпозиумах, конференціях і семінарах).

Мова є головним посередником у міжкультурному комунікаційному процесі. Знання іноземних мов стає важливою, але не єдиною передумовою для успішної навчальної та професійної діяльності в мультикультурному соціумі, адже подолання мовного бар'єру недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Міжкультурне спілкування можливе лише за умови глибокого й різнобічного знання національного характеру, способу життя, звичаїв, традицій носіїв мов. Адже будь-яка мова – ключ до пізнання іншої культури, духовних надбань народу, його системи цінностей.

Питанням міжкультурної комунікації присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених. Теоретичні аспекти проблеми досліджують, зокрема, Ф. Бацевич, П. Донець, В. Манакин, М. Бергельсон, Д. Гудков, О. Садохін. Емпіричний і контрастивний характер вивчення міжкультурної комунікації відображено в працях О. Леонтович, С. Тер-Мінасової та багатьох інших. Теоретичні та практичні питання взаємодії зіставного мовознавства і міжкультурної комунікації розглядає А. Левицький.

Однак лінгвокультурний аспект міжкультурного спілкування у вітчизняному мовознавстві досліджено меншою мірою, що й визначає *актуальність* цієї розвідки.

Метою нашого дослідження є з'ясування впливу лінгвістичних і культурних чинників на процес міжкультурної комунікації.

Наука про комунікацію – «дитя сучасності». Її історія не налічує ще й ста років, чого не можна сказати про її предмет, старий як світ. Немає такого соціального і загалом життєвого процесу, який не містив би численних актів комунікації та не залежав би від них. Життя людини визначається її здатністю до складних актів спілкування, опосередкованих мовою і різноманітними технологіями, від ранніх форм письма до теперішньої електронної «цифри» [1, с. 7]. Поширення міжнародних контактів і вивчення іноземних мов зумовлюють інтерес до міжкультурної комунікації як наукової і практичної галузі, проблеми якої вже кілька десятиліть перебувають у колі дослідницьких інтересів.

Термін «міжкультурна комунікація» (у вузькому значенні) з'явився в науковій літературі в 70-х рр. ХХ ст. На той час навколо вивчення комунікативних невдач та їх наслідків у ситуаціях міжкультурного спілкування сформувався науковий напрям. Згодом поняття *міжкультурна комунікація* поширилося на такі галузі, як теорія перекладу, навчання іноземних мов, порівняльна культурологія та ін. Але й дотепер дослідження міжкультурної комунікації зосереджуються на поведінці людей, які стикаються з мовними і культурними відмінностями під час комунікативного акту і наслідками цих відмінностей.

Ключовою ознакою міжкультурної комунікації є її інтердисциплінарність, що зумовлює необхідність звернення до багатьох суміжних галузей, основні серед яких – мовознавство, культурологія і соціальна психологія. Інтердисциплінарність міжкультурної комунікації забезпечує ефективність її практичного застосування в широких сферах: від вивчення іноземних мов до дипломатичної діяльності та різноманітних міжнародних обмінів, кінцевою метою яких завжди є досягнення взаєморозуміння і налагодження контактів між людьми, що належать до різних національних і культурних спільнот [2, с. 7–8].

Учасники міжкультурної комунікації є носіями різних культур. Чим ближчі культури, тим легше спілкуватися їхнім представникам. Віддаленість культур може стати перешкодою на шляху до порозуміння.

Культура кожного етносу відображена в мовній картині світу, яка сьогодні є об'єктом вивчення лінгвістів, культурологів, психологів, соціологів, етнографів та ін. Мовно-культурна картина світу індивіда відіграє важливу роль у процесі міжкультурної комунікації: вплив рідної культури і мови ускладнює спілкування з носієм чужої лінгвокультури.

Під час вивчення іноземної мови формується вторинна картина світу, що накладається на первинну картину світу рідної мови і рідної культури. Вторинна картина світу – це не стільки картина, відображена мовою, скільки картина, створена мовою. Взаємодія первинної та вторинної картин світу – складний психологічний процес, який вимагає певної відмови від власного «я» і пристосування до іншого бачення світу [3, с. 54].

Навчити людей спілкуватися (усно і письмово), створювати, а не лише розуміти іноземну мову – це важке завдання, ускладнене ще й тим, що спілкування є не тільки вербаль-

ним процесом. Його ефективність, крім знання мови, залежить від безлічі факторів: умов і культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм вираження (міміки, жестів), наявності глибоких фонових знань тощо [3, с. 27].

Щоб уникнути помилок і суперечностей у спілкуванні з іншими людьми, треба пам'ятати, що кожний індивід має свою унікальність і неповторність через його власні життєві обставини. Чим глибше кожна людина буде розуміти те, що відрізняє її від інших, тим коротшим буде шлях до взаєморозуміння, тим більше можливостей відкриється для справжньої рівності в спілкуванні, базованої на взаємоповазі права кожного залишатися собою [4, с. 5].

Успішна міжкультурна комунікація передбачає поряд з володінням іноземною мовою ще й уміння правильно інтерпретувати комунікативну поведінку представника іншомовного соціуму, а також готовність учасників спілкування сприймати відмінності їх комунікативної поведінки, розуміти культурну зумовленість цього явища й толерантно ставитися один до одного.

Стратегія успішного комунікаційного процесу між представниками різних етнічних і мовних спільнот має ґрунтуватися на взаємодії лінгвістичних і культурних чинників й унеможлилювати виникнення комунікативних невдач. Головною тут стає проблема порозуміння. Варто пам'ятати, що мова – насамперед інструмент для передавання вербальної інформації, а також форм мовної поведінки, що створює середовище для міжкультурної комунікації. Розуміння в міжкультурній комунікації – складний процес інтерпретації, який залежить від комплексу і власне мовних, і позамовних чинників. Для досягнення розуміння в міжкультурній комунікації її учасники повинні не тільки володіти граматикою і лексикою тієї чи іншої мови, а й знати культурний компонент значення слова, реалії чужої культури. Тому навіть лексичні одиниці на позначення загальновідомих понять вимагають додаткового тлумачення і фонових культурологічних знань.

Міжмовні та міжкультурні контакти сприяють збагаченню мов новими лексичними і фразеологічними одиницями, експортуючи нові поняття, змінюючи усталені погляди на концепти, що вже існували. Разом із зазначеним існує і лакунарність, що відтворює своєрідний погляд етносу на світ, який нас оточує. Основні лексико-семантичні групи в західно-германських і східнослов'янських мовах збігаються, оскільки позначають однакові сфери життя мовних спільнот, наприклад, побут, їжу тощо. Такі групи можуть відрізнятися кількісним складом, але в зіставлених мовах вони загалом характеризуються наявністю скоріше ізоморфних рис, ніж аломорфних [5, с. 437].

Наприклад, назви таких щоденних природних явищ, як *день-ніч, ранок-вечір*, на перший погляд, здаються очевидними міжмовними еквівалентами. Проте якщо порівняти їх з англійськими словами *day-night, morning-evening*, то можна помітити розбіжності уявлень про частини доби в різних народів. Англійський *ранок (morning)* триває дванадцять годин, рівно половину доби – від півночі до полудня, тому англійці говорять не *перша/друга година ночі*, а *перша/друга година ранку (one/two o'clock in the morning)*. Потім починається *день*, але зовсім не *day*, а *afternoon* – післяполуденний час, що триває від полудня приблизно до п'ятої – шостої години (як це впливає з внутрішньої форми слова), і настає *вечір (evening)*, який уже о восьмій годині змінюється короткою *ніччю (night)* [1, с. 63].

У німецькій мові, так само як і в англійській, час після дванадцятої години ночі називають ранком, тому в німецькому аеропорту о пів на першу ночі можна почути *Guten Morgen! (Доброго ранку!)*. Якщо в українській і російській мовах добу поділяють на чотири частини (*ранок, день, вечір, ніч*), то в німецькій мові таких частин шість: *Morgen* – ранок, *Vormittag* – час перед полуднем, *Mittag* – полудень, *Nachmittag* – час після полудня, *Abend* – вечір, *Nacht* – ніч. Тому вислів *сьогодні ввечері* в українській мові виражає більш тривале в часі поняття, ніж його аналоги в англійській та німецькій мовах.

Для представників східнослов'янських культур ранок починається з пробудження, умивання, ранкової їжі тощо. Людина є своєрідною точкою відліку, тобто поділ доби українці, білоруси й росіяни здійснюють у контексті антропоцентричності системи часових координат. Для представників арабської культури такою відправною точкою є не людина, а положення сонця. В арабській мовній картині світу, як і в зазначених вище західноєвропейських, ранок починається після опівночі і триває до дванадцятої години дня. Вечір настає

близько вісімнадцятої години, а з двадцять першої години йому на зміну приходиться ніч [6, с. 16].

Не знаючи культурних реалій і мовної специфіки їх відображення, складно правильно перекласти речення: *Last night they had dinner in a restaurant (Учора ввечері вони обідали в ресторані)*. Адже крім часових розбіжностей у визначенні частин доби, виявляємо й відмінності в традиціях споживання їжі. Для українців звичайними є сніданок, обід і вечеря. Їхні еквіваленти в англійській мові – це, відповідно, breakfast, dinner, supper (як нас навчали підручники з англійської мови). Але в англійській мові існує ще слово lunch, яке не має еквівалента в східнослов'янських мовах. Нині запозичена лексема *ланч* набуває все більшого поширення: у ресторанах, кафе, на міжнародних конференціях і зустрічах можна побачити і почути слово *ланч* замість звичних для носіїв української мови слів *сніданок*, *обід*. Лексична одиниця *lunch* означає **полудневе приймання їжі, що за часовим виміром наближається до значення українського слова обід**. Для українців обід – це другий прийом їжі. Традиційно український обід має приблизні часові межі від 12 до 15 години дня. Часовий проміжок для ланчу значно коротший, і за набором страв український обід суттєво відрізняється від ланчу.

Відомо, що традиційний англійський обід (*dinner*) за часовими межами ближчий до української вечері. В англійській мові слово *dinner* часто вживають для позначення офіційних заходів. Зокрема, у центральних штатах США *dinner* означає офіційне приймання їжі (частіше вдень) чи обід у ресторані у будь-який час доби, а *supper* – це завжди неформальна вечеря, переважно вдома. Хоча деякі мешканці Сполучених Штатів стверджують, що слово *supper* є застарілим і вийшло з ужитку.

У Канаді снідають (*have breakfast*) приблизно о 8 годині. О 12:30 у канадців є *lunch*, під час якого вони споживають різні солодощі та напої або більш поживні страви, що залежить від звичок і пори року. О 15:30 настає час для обіду (*dinner*), під час якого їдять різні бутерброди, салати тощо. Деякі канадці відкладають свій обід на початок вечора. За годину до сну вони споживають легку вечерю (*supper*). Це можуть бути напої і салати.

Часто виникають запитання щодо перекладу лексичних одиниць на позначення приймання їжі як з англійської мови на українську, так і навпаки. Відповісти на ці запитання односторонньо досить складно, але зазвичай *breakfast* – це сніданок; *lunch* – обід; *dinner* і *supper* – вечеря (хоча *dinner* може означати й обід – усе залежить від часу споживання їжі). Крім зазначених назв, носії англійської мови використовують розмовну форму *brunch*, яка означає щось середнє між *breakfast* і *lunch*. Наведені вище приклади засвідчують, що недостатньо знати слово і його переклад. Представникам різних культур необхідно бути обізнаними у звичаях, традиціях іншого народу, щоб зрозуміти один одного, досягти мети комунікації.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення іноземної мови дає змогу пояснити зміст лексичних одиниць у зв'язку з культурою носіїв мов. Зокрема українське слово *друг* англійською мовою перекладаємо як *friend*. Але зміст цього поняття різний у східнослов'янських і північно-американській культурах, що пов'язано (за спостереженнями носіїв цих мов і культур) з відмінностями в розумінні й виявленні дружніх стосунків. Українці зазвичай називають друзями найбільш близьких людей, з якими вони добре знайомі, на яких можна поклатися у будь-якій життєвій ситуації. Для американців слово *friend* означає і друзів, і приятелів, і знайомих. Пересічні американці назвуть другом людину, з якою щойно познайомилися на вечірці або випадково зустрілися й перемовилися кількома словами. Уживання слова *acquaintance* (знайомий) обмежено через те, що в американській спільноті вважають образливим, якщо вас назвуть не другом, а знайомим. Українське слово *друг* відображає вужче за змістом поняття, ніж його англійський еквівалент, а синоніми лексичної одиниці *друг* (*знайомий*, *приятель*, *товариш*) та їх розмовні варіанти (*брат*, *дружяка*, *дружок*) вказують на градацію дружніх стосунків [7, с. 470–471].

Іноземна мова має стати для тих, хто її опановує, інструментом вербального спілкування, а також засобом занурення в іншомовну картину світу, у чужомовне культурне середовище, де панують свої закони і правила (і не лише граматичні). Так, уживання певних граматичних форм займенників є одним з визначальних показників статусу спілкування. **Формальність/неформальність спілкування в українській мові насамперед залежить від використання мовних конструкцій з особовими займенниками *ви/ти***. Займенники на позна-

чення ввічливого звертання є і в інших європейських мовах. Але в англійській мові відсутня форма особового займенника із зазначеною функцією. Маркерами офіційного англомовного спілкування є етикетні форми звертання, привітання, прощання. У США ввічливо звернутися до незнайомця на вулиці таким чином: *Excuse me. Do you know how to get... Excuse me, sir. I'm looking for... Excuse me, mam...* Неофіційне звертання (наприклад, до дитини) звучатиме так: *Hey, do you know how to get...*

В Україні так само використовують етикетні форми звертання до незнайомих людей: *Вибачте, як дістатися до... або Підкажіть, будь ласка, де знаходиться...* Можна звернутися до незнайомця зі словами *пане, пані, панячко, добродійко*. Але більшість українців їх не вживає. У підлітка спитають так: *Скажи, будь ласка,...* Маркерами формального/неформального спілкування є наказові форми дієслів II особи множини і однини, відповідно.

Для носіїв англомовних культур етикетними є привітання *Good morning!, Good afternoon!, Good evening!* і навіть *Hello!* (українські відповідники *Доброго ранку! Доброго дня! Доброго вечора! Привіт!*; додамо, що в українській мові є ще привітання *Здрастуйте!*). Для американців ввічливо сказати, зустрівшись: *Hi, how are you doing?; Hello, how are you?* Зауважимо, що останні привітання містять запитання, але насправді представники англо-американської культури не очікують розгорнутої відповіді на них. Зазвичай відповідатимуть: *I'm well, and you?; I'm fine, thank you*. Такі форми привітань відповідають мовним нормам і є стандартними для офіційного спілкування. В Україні, зустрівши друзів, родичів, добре знайомих людей, іноді навіть колег, можна сказати *Привіт!*. Це привітання є неформальним, неофіційним. Вітаючись, українці питають один одного: *Як справи? Що нового?* У відповідь звучатиме: *Усе гаразд (добре), спасибі!* Такі запитання і відповіді доречні під час формального і неформального спілкування.

Неформальні привітання англійською – *Hey!; Hey there!; Yo!; Heyo!; Hey, how are you?; Hey, how are ya doin; What's up?; Heyo, what's happenin?* та ін. – властиві невимушеному, дружньому спілкуванню. У відповідь почуєте: *I'm good, and you?; Good, you? I'm doin' good; I'm great, thanks*. Цим розмовним конструкціям притаманні усічені форми слів, порушення граматичних норм.

Під час зустрічі зі знайомими, яких ви давно не бачили, в англомовному середовищі ввічливо сказати: *It's been a long time!; It's been too long!; It's always a pleasure to see you!* Так само говорять і українці: *Давно не бачилися! Завжди радий Вас (тебе) бачити!* У неформальному спілкуванні використовують фрази *Hey, it's been such a long time; Long time no see!; How come I never see you?; Where have you been hiding?*, що мають розмовний відтінок.

Закінчуючи спілкування, можна скористатися етикетними формами прощання: *It's been a pleasure, goodbye! Thank you for your time, goodbye!* У неформальній ситуації під час розставання з американськими друзями можна почути: *I have to go now, bye!; I'll see you later!; Hey, I gotta go*. Україномовні громадяни говорять на прощання: *Було приємно побачитися! До побачення! До зустрічі! На все добре!* Більш неформально звучить *Бувай(те)! Зустрінемося!*

Наведені приклади засвідчують, що в англомовному офіційному спілкуванні використовують традиційні етикетні формули ввічливості, які відповідають літературним нормам, а в неофіційному – послуговуються мовленнєвими конструкціями, притаманними розмовному стилю. Це дає змогу розмежовувати формальне й неформальне спілкування навіть за відсутності специфічної форми особового займенника.

Наведемо ще приклади взаємодії мовних і культурних чинників у процесі спілкування носіїв різних культур, зокрема східнослов'янських і північноамериканської. Вище зазначено, що одним з найбільш традиційних привітань представників англомовних культур є такі: *Hello (hey), how are you?* Очікувані відповіді – *I'm fine (I'm all right)*. Розгортання діалогу в американській культурі не передбачено (як і в західних культурах). Зазвичай насправді нікого не цікавить, чи все у вас гаразд. На запитання *Як справи?* ніхто не очікує відповіді. По-іншому сприймають такі привітання представники східнослов'янського культурного простору, намагаючись докладно розповісти про себе, сім'ю, роботу. Відповідь на запитання у них може бути й негативною: *Погано або Не все гаразд*. Американці навряд чи скажуть *I'm not okay* або *I've had a bad day*. Для них звичка приховувати свої проблеми є частиною їхньої культури («part of their culture»).

Спілкуючись з американцями, можна помітити їхні занадто широкі (на погляд українців, росіян чи білорусів) усмішки, вираження надмірного захоплення побаченим чи почутим. Як зізнаються самі носії американської культури, часто їхні думки і слова не збігаються. Коли їм щось здається непоганим (*It's fine, It's okay, It's good*) вони автоматично говорять: *the best, amazing, awesome, cool, phenomenal* (найкращий, дивовижний, дивний, чудовий, феноменальний). Для представників східнослов'янських культур така мовна поведінка американців здається неширою, близькою до лицемірства. Українці досить стримані в оцінюванні і набагато відвертіші, що може приголомшити їхніх американських друзів чи колег. На запитання «Як я виглядаю?» у відповідь від українця часто почуєте: «Нормально». І це не образить співвітчизника, однак викличе щонайменш здивування в американця, неозибного з культурою спілкування в україномовному соціумі.

Отже, будь-яка мова відображає відмінності менталітету, культури, способу життя представників певної етнокультурної спільноти. Вивчаючи іноземну мову, потрібно звертати увагу не лише на лінгвістичні, а й на культурні розбіжності, ознайомлюватися з правилами комунікативної поведінки в іншомовному культурному просторі. Для досягнення успіху в міжкультурній комунікації великого значення набуває лінгвокультурний компонент. Знання мовного й культурного кодів у їх взаємодії дають змогу запобігти комунікативним проблемам і конфліктам, усвідомити різноманітність бачення світу крізь призму інших мов і культур.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в зіставленні особливостей комунікативної поведінки представників української та інших етнокультурних спільнот.

Список використаних джерел

1. Основы теории коммуникации: учебник и практикум для академ. Бакалавриата / под ред. Т.Д. Венедиктовой, Д.Б. Гудкова. – М.: Юрайт, 2016. – 193 с.
2. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В.М. Манакін. – К.: Академія, 2012. – 288 с.
3. Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация* / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
4. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
5. Левицький А.Е. Зіставне мовознавство та міжкультурна комунікація: аспекти взаємодії / А.Е. Левицький // *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. – С. 434–441.
6. Мокрушина А.А. Семантические примитивы в арабском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. Наук / А.А. Мокрушина. - СПб., 2009. - 24 с.
7. Словник синонімів української мови: у 2 т. / ред. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, І.С. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 1. – 1026 с.